

УДК 008:094(476)“15”

UDC 008:094(476)“15”

**БЕЛАРУСКІЯ КІРЫЛІЧНЫЯ
ВЫДАННІ 2-Й ПАЛОВЫ XVI СТ.
У КНІЖНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ**

Т. У. Карнілава,
*саіскальнік кафедры
культуралогіі БДУКІМ*

**BELARUSIAN CYRILLIC EDITIONS OF
THE SECOND HALF OF THE XVI CENT.
IN THE BOOK SPACE OF BELARUS**

T. Karnilava,
*Applicant of the Department
of Cultural Studies, BSUCA*

Паступіў у рэдакцыю 13.04.16.

Received on 13.04.16.

У артыкуле разглядаюцца беларускія кірылічныя кнігі 2-й паловы XVI ст. як духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці. Тэксты Свяшчэннага Пісання, Падання і святых айцоў хрысціянскай царквы, богаслужэння, царкоўнага і грамадзянскага права ўваходзілі ў састаў славянскай друкаванай кнігі 2-й паловы XVI ст. У гэты час прадоўжылася кірылічнае кнігадрукаванне, пачатае Францыскам Скарынам у Празе, і была выдадзена значная колькасць беларускіх кірылічных выданняў. Кнігі, якія выдаваліся братамі Мамонічамі, Пятром Мсціслаўцам, Брацкай друкарняй, а таксама Сымонам Будным і Васіліем Цяпінскім, захоўваліся і цяпер захоўваюцца ў манастырскіх, царкоўных і прыватных бібліятэках не толькі Беларусі, але і за яе межамі – у Расіі, Украіне, Літве і іншых краінах. Вытворчасць і распаўсюджванасць кніг сведчыць пра патрэбу духоўнай літаратуры ў Беларусі.

Ключавыя словы: старадрукаваныя выданні, кірылічныя выданні, богаслужэбныя кнігі, рэлігійная літаратура, кніжная культура, духоўныя каштоўнасці.

In the article are examined Belarusian Cyrillic editions of the latter half of the 16th century as spiritual and material values. The texts of the Scriptures, the Provision and the Holy Fathers of the Christian Church, worship, church and civil rights were part of the Cyrillic printed book of the latter half of the 16th century. In this period Cyrillic printing begun by Francysk Skaryna in Prague was continued. Books published by the brothers Mamoniches, Piotr Mstislavets, Bratsk typography, Symon Budny and Vasily Tsiapinsky stored and now kept in the monastery, church and private libraries, not only in Belarus, but also abroad – in Russia, Ukraine, Lithuania and other countries. Production and distribution of the book shows the need of spiritual literature in Belarus.

Keywords: old printed publications, Cyrillic publications, liturgical books, religious literature, book culture, spiritual values.

Беларускія кірылічныя выданні займаюць важнае месца ў гісторыі кнігадрукавання Беларусі. Кірылічная кніга лічыцца адначасова і духоўнай, і матэрыяльнай каштоўнасцю. Усе палажэнні веры, дзяржаўнасці, грамадскага і асабістага жыцця адлюстроўваюцца ў кнізе. З распаўсюджваннем хрысціянства яна стала аўтарытэтам, асновай ідэалогіі, этычных і эстэтычных прынцыпаў. Менавіта тэксты Свяшчэннага Пісання, Падання і святых айцоў хрысціянскай царквы, богаслужэння, царкоўнага і грамадзянскага права ўваходзілі ў састаў славянскай друкаванай кнігі 2-й паловы XVI ст. Перыяд цікавы таму, што ў гэты час прадоўжылася кірылічнае кнігадрукаванне, пачатае Францыскам Скарынам у Празе, і была выдадзена значная колькасць беларускіх кірылічных выданняў. Кнігі, якія выдаваліся братамі Мамонічамі, Пятром Мсціслаўцам, Брацкай друкарняй, а таксама Сымонам Будным і Васіліем Цяпінскім, захоўваліся і цяпер захоўваюцца ў манастырскіх, царкоўных і прыватных бібліятэках не толькі Беларусі, але і за яе межамі – у Расіі, Украіне, Літве і іншых краінах. Беларускія

кірылічныя выданні даследавалі вядомыя вучоныя: Я. Л. Неміроўскі, А. С. Зёрнава, Г. Я. Галенчанка, Ю. А. Лабынцаў, А. У. Вазнясенскі і інш.

Славянскае кірылічнае кнігадрукаванне ўзнікла ў канцы XV ст. у Кракаве (Польшча). Першай друкаванай кірылічнай кнігай у свеце лічыцца кракаўскі Актоіх («Асьмігласнік») 1491 г., які быў выдадзены Швайпольтам Фіёлем. Актоіх – гэта праваслаўная богаслужэбная кніга, якая змяшчае тэксты на восем гласаў (напеваў) з панядзелка па нядзелю, у яе састаў уваходзяць каноны і сціхіры, трапары, кандакі. Звычайна кніга выходзіла ў двух тамах, але магла складацца з аднаго тома і называцца Паракліцік, як у Ш. Фіёля [1, с. 244–245].

Кракаўскі Актоіх друкаваўся ў 2-ю долю аркуша, быў аздоблены гравюрай «Распяцце», выявай герба г. Кракава і арнаменціраваны вяззю з ініцыяламі [2, с. 243]. У свеце вядома 8 асобнікаў Актоіха 1491 г.: 7 асобнікаў і адзін фрагмент знаходзяцца ў бібліятэках Расіі, месцазнаходжанне 8-га невядома. Найбольш поўны захоўваецца ў Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы (г. Масква). Кнігі, надрукаваныя

Ш. Фіёлем: Асьмігласнік, Трыёдзь посная, Трыёдзь кветная, Часасловец – з’яўляюцца богаслужэбнымі кнігамі Праваслаўнай царквы і выкарыстоўваюцца на працягу ўсяго царкоўнага года. Кракаўская кірылічная кніга абагаціла амаль усіх праваслаўных хрысціян: польскія выданні пасылаліся ў Беларусь і Украіну, Румынію і Венгрыю, а таксама ў паўночныя гарады Расіі – Пскоў і Ноўгарад.

Распаўсюджанне кірылічнага кнігадрукавання было хуткім. Пасля Ш. Фіёля кнігі пачалі друкавацца на поўдні Чарнагорыі, у Італіі, Румыніі і Празе. Нарэшце ў 2-й палове XVI ст. друкаванне кірылічным алфавітам распаўсюдзілася на тэрыторыі Беларусі.

Кірылічны алфавіт – адзін з двух славянскіх алфавітаў (другі – глагалічны). Згодна шматлікім даследаванням вучоных, глаголіцу вынайшаў святы Кірыл у IX ст., а кірыліцу – яго вучні [3, с. 285]. Святыя роўнаапостальныя браты Кірыл і Мяфодзій выкарыстоўвалі алфавіт з мэтай навучання хрысціян Свяшчэннаму Пісанню. Разам з тэрмінам «кірылічны» вучонымі ўжываецца тэрмін «кірылаўскі», «кірылаўскі шрыфт, алфавіт». А паняцце «выданне», як адзначае вядомы даследчык кірылічнай кнігі А. У. Вазнясенскі, з’яўляецца «ключавым у бібліяграфічным вывучэнні друкаваных кніг, паколькі ім не толькі фіксуецца факт выпуска кнігі, але і абдымаецца ўся сукупнасць яе экзэмпляраў» [4, с. 95–96]. Такім чынам, кірылічныя выданні – кнігі, выдадзеныя пераважна на царкоўнаславянскай мове ў канцы XV – пачатку XX ст. кірылічным шрыфтам.

На пытанне, якая кніга лічыцца беларускай, ёсць розныя меркаванні. Існуюць прыкметы і крытэрыі, па якім кніга ідэнтыфікуецца як беларускае выданне. Даследчык гісторыі беларускага кнігадрукавання Г. Я. Галенчанка прапанаваў кіравацца сукупнасцю наступных адзнак: 1) тэрытарыяльнае месцазнаходжанне друкарня; 2) змест кнігі, прызначанасць беларускаму чытачу, арыентацыя кнігавыдавецтва на беларускі рынак; 3) паходжанне аўтараў рукапісу, работнікаў друкарні; 4) рысы нацыянальнай культуры ў афармленні, арнаментыцы выданняў [5, с. 48].

Беларускія кірылічныя выданні друкаваліся на царкоўнаславянскай мове, старабеларускай мове («царкоўнаславянскай мове ў беларускай рэдакцыі»), а ў некаторых выданнях паралельна ўжываліся царкоўнаславянская і польская мовы. Развіццю беларускай пісьменнасці і кнігадрукавання садзейнічала тое, што беларуская мова ў XV–XVI стст. становіцца дзяржаўнай мовай ВКЛ. На ёй пішуцца княжацкія граматы, афіцыйныя і прыватныя акты. У Статуце ВКЛ 1588 г. гаварылася, што пісцы абавязаны пісаць «словами русскими все листы». Гэта пастанова статута захоўвалася да 1696 г., калі сеймавай

пастановай беларуская мова была заменена польскай [5, с. 45].

У гэты час сфарміравалася і структура выдання: тытульны ліст, прысвячэнне, прадмова, змест, пасляслоўе, дапаможны апарат. Для афармлення кнігі выкарыстоўвалася ксілаграфія (гравюры, застаўкі, канцоўкі, ініцыялы, ламбарды, вязь). Канчаткова сфарміраваўся «старадрукаваны» стыль расліннага арнаменту, які аказаў уплыў на славянскую кніжную графіку [6, с. 12]. Сімволіка арнаменту звязана з тэкстам: у арнаменце сустракаюцца біблейскія сюжэты. Неабходна адзначыць, што ў кніжных помніках паказваецца як узаемадзеянне розных культур, так і самабытнасць беларускай спадчыны. Храналагічны перыяд калекцыі беларускіх кірылічных выданняў – ад 1517 г. да сярэдзіны XIX ст. Сярод гарадоў, у якіх выдаваліся беларускія кірылічныя кнігі 2-й паловы XVI ст. для праваслаўнай, пратэстанцкай і ўніяцкай царквы, значыцца Вільня, Нясвіж і Цяпіна. Кнігі, выдадзеныя ў Вільні – адным з найбуйнейшых еўрапейскіх цэнтраў кнігадрукавання 2-й паловы XVI ст., лічацца беларускімі, бо яны прызначаны для беларускага насельніцтва, выдадзены беларусам па паходжанні Пятром Мсціслаўцам, калі горад быў сталіцай ВКЛ.

У 2-й палове XVI ст. важнае месца ў кірылічным кнігадрукаванні належыць друкарам Мамонічам. Яны заснавалі ў сваім доме ў Вільні прыватную друкарню, якая працавала каля 50 гадоў. Найбольш якаснымі былі кнігі, выдадзеныя друкаром Пятром Цімафеевым Мсціслаўцам. Жыццёвы шлях Пятра Мсціслаўца практычна не адлюстраваны ў сучасных яму крыніцах [7, с. 78]. У «доме Мамонічаў» друкар выпусціў тры кнігі – Евангелле (1575), Псалтыр (1576) і Часоўнік (паміж 1574 і 1576). Напрыклад, Евангелле 1575 г. упрыгожана гравюрамі чатырох евангелістаў. Застаўкі нагадваюць маскоўскія і львоўскія застаўкі Івана Фёдарова, але іх узор выразаны на іншы манер – чорнымі рысамі па белым фоне. Ва ўзоры заставак сустракаюцца раслінныя формы: лісце, ягады, кветкавыя скрыначкі, сцеблі, якія ўвінаюць стрыжань [7, с. 90]. Шрыфты П. Мсціслаўца вылучаліся выразнасцю і вытанчанасцю, высокай якасцю набору.

Аднак паміж друкаром і Мамонічамі адбыўся разрыў. Як адзначаецца ў пратаколе пасяджэння Віленскага гарадскога суда, яшчэ ў сакавіку 1576 г. суд разглядаў цяжбу паміж Кузьмой Мамонічам і Пятром Мсціслаўцам па падзеле друкарні. Суд пастанавіў ўсе нераспрададзеныя асобнікі выданняў пакінуць Мамонічам, а друкарскае абсталяванне аддаць друкару. Паколькі на працягу года віленскі купец не выконваў рашэння суда, Пётр Мсціславец другі раз выклікаў яго ў ратушу і заклікаў да адказу.

Дакументаў аб далейшым ходзе справы не захаваўся, але, мяркуючы па тым, што ў пазнейшых выданнях Мамонічаў не сустракаецца ні шрыфта, ні дошак з арнаменту Пятра Мсціслаўца, віленскі багацей ўсё ж задаволіў іск. Звестак аб далейшай дзейнасці тыпографаняма. Існуе гіпотэза, што Пётр Мсціславец працаваў у Астрозе, таму што яго друкарскі матэрыял сустракаўся ў Астрожскіх выданнях.

У сваёй выдавецкай дзейнасці Мамонічы стараліся па магчымасці ўлічваць патрэбы розных слаёў насельніцтва, актыўна выкарыстоўваць новаўвядзенні ў друкарскай справе (курсійны шрыфт), друкаваць кнігі на розных мовах. Друкарня выпусціла першыя беларускія кірылічныя кнігі прававога характару – Статут Вялікага Княства Літоўскага (1588 – 1 выданне) і Трыбунал 1586 г. Статут 1588 г. уяўляе сабой звод феадальнага права ВКЛ, які быў прыняты пасля Люблінскай уніі 1569 г. Асноўны тэкст Статута складаецца з 14 раздзелаў, якія ўключаюць 488 артыкулаў [8, с. 783]. У змест уваходзяць раздзелы аб суддзях і судах, продажах, зямельных межах і інш. Трыбунал – вышэйшы апеляцыйны суд у ВКЛ, у якім разглядаліся справы па апеляцыях земскіх, падкаморскіх судоў, пастанаўленні павятовай адміністрацыі [9, с. 65].

Друкарня Мамонічаў выконвала заказы для розных канфесій. Менавіта такім чынам каталіцкі Катэхізіс (1585) Пятра Канізія быў надрукаваны па замове іезуітаў. Акрамя гэтага быў надрукаваны шэраг уніяцкіх выданняў: «Унія» (1595), «Справедливое описание Брестского собора» (1597), «Антирризис, или Апология против Христофора Филалета» (1599) [8, с. 1254–1255]. Друкарня праіснавала да пачатку 1620-х гг. і выпусціла больш за 50 кірылічных выданняў [9, с. 16].

Аплотам праваслаўя была Віленская друкарня брацтва Св. Троіцы (з 1596 – Сашэсця Св. Духа). Братчыкі выдавалі такія богаслужэбныя кнігі, як Новы Запавет з Псалтыром (1596), Малітвы паўсядзённыя (1595, 1596), Служэбнік (1598) і літаратуру для навучання грамаце – Азбука (1596) і Граматыка (1596) [8, с. 1255].

У 1562 г. у Нясвіжскай друкарні быў выдадзены Катэхізіс – першае кірылічнае выданне, надрукаванае на сучаснай тэрыторыі Беларусі. Аўтар твора рэфармацыйнай пісьменнасці – кальвінісцкі прапаведнік Сымон Будны [9, с. 56]. Друкарня была арганізавана дзеячамі рэфармацыйнага руху 2-й паловы XVI ст. – С. Будным, Матвеем Кавячынскім і Лаўрэнціем Крышкоўскім. Шрыфт кнігі нагадвае шрыфт Ф. Скарыны. Змест Катэхізіса – рэлігійна-дагматычныя пытанні і адказы на іх. У кнізе прыводзіцца вучэнне аб Ісусе Хрысце. Аўтар лічыў, што Ісус Хрыстос не існаваў спрадвечна, а з’явіўся на

свет, каб выратаваць чалавечы род ад грахоў [10, с. 158]. С. Будны абараняе пратэстанцкае веравучэнне, падкрэслівае, што іконы – гэта стварэнне рук людскіх, нельга звяртацца да святых, якія ўжо памерлі і рабіць іх хадатайнікамі перад Богам. Аўтар разглядае праблемы этыкі, сацыяльнай няроўнасці, ідэю антрапацэнтрызму, у якой чалавек разглядаецца як каштоўнасць [10, с. 157]. Экзэмпляры Катэхізіса захоўваюцца ў бібліятэках Санкт-Пецярбурга, Масквы, Кракава і Прагі. Другая кніга С. Буднага «Об оправдании грешного человека перед Богом» была надрукавана ў Нясвіжы ў 1562 г., але сучаснае месца захоўвання яе невядомае.

У 70-х гг. XVI ст. было выдадзена Евангелле (ад Матфея, Марка і пачатак ад Лукі) без выхадных дадзеных. Гэта выданне ажыццявіў Васіль Цяпінскі ў радавым маёнтку Цяпіна. Захаваўся два экзэмпляры гэтага выдання (у Санкт-Пецярбургу і Архангельску) [9, с. 61]. Евангелле ў перакладзе В. Цяпінскага з’яўляецца першым сярод усходніх славян двухмоўным выданнем (тэкст на царкоўнаславянскай і старабеларускай мовах набраны ў два слупкі). Шрыфт выдання нагадвае шрыфт Ф. Скарыны і С. Буднага, «што сведчыць пра складанне пэўнай традыцыі ў беларускай кніжнай традыцыі таго часу» [11, с. 6].

Важна адзначыць, што большасць кірылічных выданняў 2-й паловы XVI ст. – богаслужэбныя (літургічныя) кнігі. Гэта выданні, якімі карыстаюцца і цяпер у час богаслужэння прадстаўнікі асноўных хрысціянскіх канфесій. Таксама існуе іх пэўнае падраздзяленне на кнігі для прыватнага і грамадскага богаслужэння ў храмах. У праваслаўі да першай катэгорыі належаць Трэбнік, да другой – Служэбнік, Часаслоў (Часоўнік), Актоіх, Трыёдзі, Мінеі. Біблейскія кнігі Апостал, Евангелле, Псалтыр выкарыстоўваюцца як для грамадскага, так і для прыватнага богаслужэння [12, с. 388]. Акрамя гэтага, сярод выданняў можна сустрэць слоўнікі, вучэбную, павучальную і жыццёвую літаратуру, у якой шырока адлюстроўваюцца і перадаюцца з пакалення ў пакаленне такія каштоўнасці, як вера, мараль, паняцце добра і зла, міласэрнасці. Неабходна адзначыць, што друкары Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, браты Мамонічы, Пётр Мсціславец падоўжылі кнігавыдавецкую справу Ф. Скарыны і цяпер іх кнігі з’яўляюцца рарытэтнымі выданнямі і захоўваюцца ў бібліятэках усяго свету. Гісторыя распаўсюджвання і выкарыстання кожнага старадрукаванага экзэмпляра – гэта не толькі лёс кнігі, але і значная частка гісторыі народа, яго жыцця і культуры. Беларускія манастыры былі духоўнымі і кніжнымі цэнтрамі, у бібліятэках Куцеінскага, Слуцкага Трайчанскага, Свята-Троіцкага Маркава, Свята-Успенскага Жыровіцкага манастыроў захоў-

валася вялікая колькасць выданняў 2-й паловы XVI ст. Некаторыя асобныя экзэмпляры захоўваліся ў прыватных асоб. Так, у экзэмпляры віленскага Служэбніка, выдадзенага каля 1598 г., захаваўся ўкладны запіс, даціраваны 1598 г., зроблены ад імя канцлера ВКЛ Льва Сапегі. Цяпер кніга захоўваецца ў Расіі [8, с. 1079–1080].

У наш час у Беларусі значная калекцыя беларускіх кірылічных выданняў захоўваецца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа НАН Беларусі, Нацыянальным мастацкім музеі, Нацыянальным гістарычным музеі, Веткаўскім музеі стараверства і беларускіх традыцый імя Ф. Шклярава, Гомельскай бібліятэцы імя У. І. Леніна, а таксама ў кнігазборах прыват-

ных калекцыянераў. Акрамя гэтага, шмат беларускіх кірылічных выданняў захоўваецца ў бібліятэках, музеях і прыватных калекцыях розных краін свету. Вялікая колькасць рарытэтных выданняў захоўваюцца ў кнігасховішчах установаў культуры Расіі, Украіны, Польшчы, Літвы, Вялікабрытаніі, Германіі і іншых краін.

Шырокая распаўсюджанасць ва ўсім свеце абумоўлена не толькі палітычнымі ўмовамі, калі пад час войнаў рарытэты вывозіліся за межы Беларусі, але і вялікай духоўнай значнасцю і папулярнасцю друкаванай беларускай кнігі. Непаўторны лёс і гісторыя беларускіх кніг, шматвяковы духоўны вопыт чалавецтва, які яны адлюстроўваюць, з'яўляецца невычэрпнай крыніцай для далейшых навуковых даследаванняў.

ЛІТАРАТУРА

1. История славянского кирилловского книгопечатания XV – начала XVII века / [Рос. акад. наук, Науч. совет “История мировой культуры”, Науч. центр исслед. истории книж. культуры, Федеральное агентство по культуре и кинематографии, Рос. гос. б-ка ; редкол.: В. И. Васильев (председ.) и др.]. – М. : Наука, 2003 – Кн. 1 : Возникновение славянского книгопечатания. – 2003. – 553 с.
2. Zimmer, S. The beginning of Cyrillic printing Cracow, 1491 : from the Orthodox past in Poland” / S. Zimmer. – New York : Columbia university press, 1983. – [14], 292, [4] p.
3. Книга : энциклопедия / редкол.: И. Е. Баренбаум [и др.]. – М. : Большая Рос. Энциклопедия, 1998. – 800 с.
4. Вознесенский, А. В. К истории славянской печатной Псалтири : московская традиция XVI–XVII веков : простая Псалтирь / А. В. Вознесенский. – М. ; СПб. : Альянс-Архео, 2010. – 676, [2] с.
5. Лявончыкаў, В. Е. Беларуская рэтраспектыўная бібліяграфія кніг / В. Е. Лявончыкаў. – Мінск : Выш. шк., 1971. – 69, [2] с.
6. Гусева, А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века : сводный каталог : в 2 кн. / А. А. Гусева ; под общ. ред. Л. И. Сазоновой ; Российская государственная библиотека. – М. : Индрик, 2003. – Кн. 1. – 638, [9] с.
7. Зернова, А. С. Первопечатник Петр Тимофеев Мстиславец / А. С. Зернова // Книга. Исследования и материалы: сборник / Отделение историко-филологических наук РАН, Научный совет РАН «История мировой культуры», Научный центр исследований истории книжной культуры. – 1959. – М. : Наука : Фонд «Книжная культура», 1959. – 1964, сб. 9. – С. 78–111.
8. Гусева, А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века : сводный каталог : в 2 кн. / А. А. Гусева ; под общ. ред. Л. И. Сазоновой ; Российская государственная библиотека. – М. : Индрик, 2003. – Кн. 2. – 656–1355 с.
9. Кніга Беларусі (1517–1917) = Книга Белоруссии (1517–1917) : зводны каталог / Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна, Беларуская Савецкая Энциклапедыя; [склад.: Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч ; навук. рэд.: С. Х. Александровіч, Н. Б. Ватацы, І. П. Хаўратовіч]. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 614, [1] с., [12] л. іл.
10. Саверчанка, І. В. «Катэхізіс» Сымона Буднага – помнік беларускай літаратуры, мовы і культуры / Іван Саверчанка // Полымя : літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс / заснавальнікі: Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Грамадскае аб'яднанне «Саюз пісьменнікаў Беларусі», Выдавецкі дом «Звязда». – 2012. – № 3. – С. 155–158.
11. Клімаў, І. П. Евангелле ў перакладзе Васілія Цяпінскага / І. П. Клімаў. – Мінск : БДУКМ, 2012. – 337 с.
12. Энциклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. В. Біч і інш. ; прадм. М. Ткачова ; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 1993–2003. – Т. 4 : Кадэты – Ляшчэня / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – 1997. – 431 с.

REFERENCES

1. Istoriya slavyanskogo kirillovskogo knigopchataniya XV – nachala XVII veka / [Ros. akad. nauk, Nauch. совет “Istoriya mirovoy kultury”, Nauch. tsentr issled. istorii knish. kultury, Federalnoye agentstvo po culture i kinematografii, Ros. gos. b0ka; redlok.: V. I. Vasilyev (predsed.) [i dr.]. – M. : Nauka, 2003. – Kn. 1: Voznikoveniye slavyanskogo knigopchataniya. – 2003. – 553 s.
2. Zimmer, S. The beginning of Cyrillic printing Cracow, 1491 : from the Orthodox past in Poland” / S. Zimmer. – New York : Columbia university press, 1983. – [14], 292, [4] p.
3. Kniga: entsiklopediya / redkol.: I. Ye. Barenbaum [i dr.]. – M. : Bolshaya Ros. Entsiklopediya, 1998. – 800 s.
4. Voznesenskiy, A. V. K istorii slavyanskoy pechatnoy Psaltiri: moskovskaya traditsiya XVI–XVII vekov: prostaya Psaltir / A. V. Voznesenskiy. – M. : Sankt-Peterburg: Alyans-Arkheo, 2010. – 676, [2] s.
5. Lyavonchykau, V. Ye. Belaruskaya retraspektyunaya bibliyagrfiia knig / V. Ye. Lyavonchykau. – Minsk: Vysh. Shk., 1971. – 69, [2] s.
6. Guseva, A. A. Izdaniya kirillovskogo shrift vtoroy poloviny XVI veka: svodnyy katalog: v 2 kn. / A. A. Guseva; pod obshch. red. L. I. Sazonovoy; Rossiyskaya gosudarstvennaya biblioteka. – M. : Indrik, 2003. – Kn. 1. – 638, [9] s.
7. Zernova, A. S. Pervopechatnik Pyotr Timofeyev Mstislavets / A. S. Zernova // Kniga. Issledovaniya i materialy: sbornik / Otdeleniye istoriko-filologicheskikh nauk RAN, Nauchnyy совет RAN “Istoriya mirivoy kultury”, Nauchnyy tsentr issledovaniy istorii knizhnoy kultury. – 1959. – M. : Nauka: Fond “Knizhnaya kultura”, 1959. – 1964, sb. 9. – S. 78–111.
8. Guseva, A. A. Izdaniya kirillovskogo shrift vtoroy poloviny XVI veka: svodnyy katalog: v 2 kn. / A. A. Guseva; pod obshch. red. L. I. Sazonovoy; Rossiyskaya gosudarstvennaya biblioteka. – M. : Indrik, 2003. – Kn. 2. – 656–1355 s.
9. Kniga Belarusi (1517–1917) = Kniga Belorussii (1517–1917): zvodny katalog / Dzyarzhaunaya bibliyateka BSSR imya U. I. Lenina, Belaruskaya Savetskaya Entsylapedyya; [sklad.: G. Ya. Galenchanka, T. V. Neparozhnaya, T. K. Radzevich; navukovyia redaktary: S. Kh. Aleksandrovich, N. B. Vatatsy, I. P. Khauratovich]. – Minsk : BelSE, 1986. – 614, [1] s., [12] l. il.
10. Saverchanka, I. V. “Katekhizis” Symona Budnaga – pomnik belaruskay litaratury, movy i kultury / Ivan Saverchanka // Polymya: litaraturna-mastatski i gramadskapalitychny chasopis / zasnavalniki: Ministerstva infarmatsyi Respubliki Belarus, Gramadskaye abyadnanne “Sayuz pismennikau Belarusi”, Vydavetski dom “Zvyazda”. – 2012. – № 3. – S. 155–158.
11. Klimau, I. P. Yevangelle u perakladze Vasilya Tsyapinskaga / I. P. Klimau. – Minsk : BDUKM, 2012. – 337 s.
12. Entsylapedyya gistoryi Belarusi: u 6 t. / redkal.: M. V. Bich i insh.; pradm. M. Tkachova; mast. E. E. Zhakevich. – Minsk : BelEn, 1993–2003. – T. 4: Kadety – Lyashch'nya / redkal.: G. P. Pashkou (gal. red.) i insh. – 1997. – 431 s.